

«ԲԱՅԱՐՉԱԿ ԱՆԵՐԵՎՈՒՅԹԻ» ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՇՈՒՐՁ

ԼԵՈՆԻԴ ԹԵԼՅԱՆ

Դիմավոր բայի և անորոշ դերբայի զուգորդմամբ առաջացող շարահյուսական կառույցը հայերենի շարահյուսության դասագրքերում, զանազան կարգի ուսումնական ու գործնական ձեռնարկներում, հանրամատչելի հրատարակություններում ու հոդվածներում բավական հաճախ է քննարկման առարկա դարձել և այսօր էլ չի դադարում տարակարծիք մեկնաբանությունների առիթ տալ: Տարամիտվող գնահատումները վերաբերում են կառույցի թե՛ շարահյուսական արժեքին, թե՛ դրա՝ ժամանակակից հայերենի կանոնին (նորմին) համապատասխանելու խնդրին: Ստորև կփորձենք ի մի բերել այդ երկու հայեցակետերով կառույցին տրված գնահատականները և կատարել որոշ եզրահանգումներ:

Խոսքը առավելապես վերաբերում է հիշյալ կաղապարի հետևյալ երկու կարգի իրացումներին.

ա) անորոշ դերբայը խնդրառական հարաբերությամբ լրացնում է տարբեր արժեքի դիմավոր բայերի (*ուզում է գնալ, սիրում է նկարել, ձգտում է հասնել(ու), հրաժարվում է հանդիպել(ուց)* և այլն) կամ էլ հիմնականում ածական վերադրով բաղադրյալ ստորոգյալների (*պատրաստ եմ գնալ(ու), ուրախ եմ ծանոթանալ(ու)* և այլն),

բ) անորոշ դերբայը զուգորդվում է եղանակային այլևայլ երանգներ արտահայտող (կարելիական, անհրաժեշտական, գնահատողական և այլն) միադիմի կապակցությունների հետ, որոնց կազմում հանդես է գալիս է բայը՝ որպես հանգույց (*պետք է գնալ, անհրաժեշտ է մեկնել, հարկավոր է զգուշացնել, հնարավոր է հասնել, հաճելի է տեսնել, դժվար է հավատալ* և այլն):

Այս երկու կարգի կառույցներում էլ հիմնական գործողությունն արտահայտվում է անորոշ դերբայով, իսկ դիմավոր բայը կամ միադեմ կապակցություններն ունեն եղանակավորիչ կամ կերպավորող արժեք: Սրանց տարբերությունը, Գ. Ջահուկյանի բնորոշմամբ, այն է, «որ առաջին դեպքում ենթական դիտվում է որպես ակտիվ, երկրորդ դեպքում՝ որպես պասիվ կողմ (հմմտ. «Ես ուզում եմ գնալ» և «Ինձ հարկավոր է գնալ», թեև հնարավոր են արտահայտության հակառակ ձևերը ևս. հմմտ. «Ես պարտավոր եմ գնալ»)»: Սրանց են հարում նաև այն կառույցները, որոնցում անորոշ դերբայը կապակցված է մի բայական հարադրության և նրա հետ կա մ մի ամբողջական կառույց է ձևավորում՝

¹ Գ. Ջահուկյան, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Եր., 1974, էջ 413:

ուղիղ ձևով դրվելով, կա՛մ էլ ընկալվում է որպես հարադրության անվանական մասի հատկացուցիչ՝ դրվելով սեռական-տրական հոլովով (*կարիք չկա խոսել - կարիք չկա խոսելու, հարկ չկա հիշեցնել - հարկ չկա հիշեցնելու, իրավունք ունես տեղեկանալ - իրավունք ունես տեղեկանալու, ցանկություն չունի գնալ - ցանկություն չունի գնալու, հույս ունես քեզ տեսնել - հույս ունես քեզ տեսնելու* և այլն)²: Առանձին է մնում անորոշ դերբայի և *տալ* բայի դիմավոր ձևերի գուգորդմամբ ստացվող կապակցությունը (*Գրել եմ տալիս*)՝ որպես սեռի քերականական կարգի արտահայտության վերլուծական ձև:

Քննության առարկա առաջին կադապարի իրացումները կարելի է խմբավորել նկատի ունենալով գերադաս (դիմավոր) բայի քերականական և իմաստային հատկանիշները³:

1. Դիմավոր բայը ներգործական սեռի է և ուժեղ խնդրառությամբ պահանջում է ուղիղ խնդիր: Անորոշ դերբայն այս դեպքում միշտ ուղիղ ձևով է, գերազանցապես առանց հոդի: Անորոշի դիրքում կարող է հանդես գալ գոյական (կամ դերանուն)՝ ուղղական կամ տրական (հայցական) հոլովով (*սիրում է երգել - սիրում է բանաստեղծություն, սկսեց աշխատել - սկսեց գործը, շարունակում է խոսել - շարունակում է ելույթը, սովորում է կարդալ - սովորում է դասը, մոռացել է զգուշացնել - մոռացել է ընկերոջը* և այլն):

2. Խնդրառու դիմավոր բայը սովորաբար չեզոք սեռի է և բայիմաստով պայմանավորված ուժեղ խնդրառությամբ պահանջում է տրական կամ բացառական հոլովներով ձևավորված խնդիրներ: Գոյական (կամ դերանուն) խնդրի դեպքում նշված հոլովները միակ հնարավոր ձևերն են, մինչդեռ նույն դիրքում անորոշ դերբայը ի հայտ է բերում գործառական երկվություն. այն կարող է դրվել նշված (տրական կամ բացառական) հոլովներով՝ ենթարկվելով խնդրառական կանոնին, կամ էլ դրվել ուղիղ ձևով՝ «չհնազանդվելով» խնդրառու բայի պարտադրանքին: Այսպես. *պատրաստվում է քննության - պատրաստվում է մեկնելու - պատրաստվում է մեկնել, ձգտում է փառքի - ձգտում է հասնելու - ձգտում է հասնել, հակված է զիջումների - հակված է ներելու - հակված է ներել, հրաժարվում է ուտելիքից - հրաժարվում է ուտելուց - հրաժարվում է ուտել, վախենում է հանդիպումից - վախենում է հանդիպելուց - վախենում է հանդիպել* և այլն): Գերադաս դիմավոր բայի խնդրառությամբ թելադրվող տրական կամ բացառական հոլովների փոխարեն ուղիղ ձևով դրված անորոշ դերբայը (*ձգտել է պատկերել, ամաչում է պատասխանել* և այլն) քերականական ավանդույթով հաճախ կոչվում է «բացարձակ աներևույթ» կամ «բացարձակ անորոշ»:

3. Խնդրառու բայը գոյական կամ դերանուն խնդիրների հետ չի կապակցվում և ունենում է միայն անորոշ դերբայի ուղիղ ձևով արտա-

² Այս մասին տե՛ս **Մ. Աբեղյան**, Հայոց լեզվի տեսություն, Եր., 1965, էջ 470:

³ Հմմտ. **Մ. Ասատրյան**, Ժամանակակից հայոց լեզու, Եր., 1987, էջ 159:

հայտված լրացում (*համարձակվում է դիմել, աշխատում է չխանգարել, չի կարողանում քնել* և այլն):

Անորոշի և դիմավոր բայի նշված զուգորդումների և առանձնապես «բացարձակ աներևույթ» կոչվածի մեկնաբանություններում առկա զանազանությունները հանգում են հետևյալ երկու հարցերին տրվող պատասխանների տարբերություններին.

ա. շարահյուսական ի՞նչ արժեք ունի հիշյալ կառույցը. այն մեկ միասնական գործառույթ է դրսևորում, թե՞ շարահյուսական տարբեր պաշտոններ կատարող միավորների կապակցություն է,

բ. ժամանակակից հայերենի նորմի տեսակետից ընդունելի՞ է «բացարձակ աներևույթը», թե՞ դրա գործածությունը սխալ և մերժելի պետք է համարվի:

Այս հարցերի պատասխանները կարծես թե տարբեր հարթություններում են և չպետք է խաչաձևվեն. դիտումները, սակայն, ստեղծում են տպավորություն, թե դրանք հաճախ փոխապայմանավորված են լինում. «բացարձակ աներևույթի» գործածությունը մերժելի համարելու «հիմնավորումը» հաճախ դրա շարահյուսական արժեքի գնահատման դժվարությունն է լինում: Փորձենք համառոտ ներկայացնել առաջին հարցի հետ կապված տարբեր տեսակետները:

1. «Դիմավոր բայ+անորոշ դերբայ» կառույցը շարահյուսական մեկ միավոր է բաղադրյալ կամ բարդ ստորոգյալ. դիմավոր բայը ունի եղանակավորիչ-կերպավորիչ արժեք՝ անկախ սեռից (Ս. Աբրահամյան, Հ. Օհանյան, Վ. Առաքելյան, Գ. Ջահուկյան)⁴: Գ. Ջահուկյանն ընդամին **բարդ ստորոգյալ** է կոչում ոչ միայն անորոշի ուղիղ ձևի, այլև դրա տրական և բացառական հոլովների զուգորդումները դիմավոր բայի կամ բաղադրյալ ստորոգյալի հետ՝ *ուզում է գնալ, պարտավոր է գնալ, կարող է գնալ, պատրաստ է գնալու, դադարում է քայլելուց* և այլն, ինչպես նաև *հարկավոր է գրել, անհրաժեշտ է ասել, պետք է նշել* տիպի անդեմ (միադեմ) կապակցությունները⁵: Վ. Առաքելյանը **բարդ ստորոգյալ** տերմինով կոչում է միայն «անվանական և բայական ստորոգյալների միասնությունից» կազմվածները՝ *կարող եմ, անկարող եմ, ուրախ եմ, մտադիր եմ, պատրաստ եմ, հոժար եմ, անգոր եմ + անորոշ դերբայ*, իսկ դիմավոր բայի և անորոշ դերբայի զուգորդումները անվանում է **բայական բաղադրյալ ստորոգյալ** բացառություն անելով այն դեպքերի համար, որոնցում դիմավոր բայը և անորոշ դերբայն ունեն տարբեր ենթականեր՝ *հրամայում է գնալ, ստիպում է խոսել* և այլն⁶: «Ժամանակակից հայոց լեզու» աշխատության 3-րդ հատորում անորոշ դերբայի կա-

⁴ Տե՛ս Ս. Աբրահամյան, Հայոց լեզու. Շարահյուսություն, Եր., 2004, էջ 30, Ս. Աբրահամյան, Ն. Պառնասյան, Հ. Օհանյան, Խ. Բաղիկյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 3, Եր., 1976, էջ 159-162, Վ. Առաքելյան, Հայերենի շարահյուսություն, հ. Ա., Եր., 1958, էջ 139-147, Գ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 412-415:

⁵ Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 412-413:

⁶ Տե՛ս Վ. Առաքելյան, նշվ. աշխ., էջ 139, 146:

պակցությունները *պետք է, պիտի, անհրաժեշտ է, կարելի է, անկարելի է, անհնար է, կարող է, դժվար է, հեշտ է, ապարդյուն է* և այս կարգի միադիմի ձևերի հետ համարվում են «բաղադրյալ ստորոգյալ անդեմ նախադասությունների համար»⁷:

2. Ներգործական սեռի բայերին զուգադրվող անորոշ դերբայը (*ուզում է գնալ, սիրում է նկարել, սկսում է աշխատել* և այլն) դիմավոր բայի լրացում է՝ ուղիղ խնդիր (Մ. Ասատրյան, Ս. Գյուլբուդադյան)⁸: Չեզոք սեռի բայերին լրացնող՝ տրական և բացառական հոլովով անորոշ դերբայները (*պատրաստվում է գնալու, խուսափում է հաղիպելուց*) համապատասխանաբար հանգման և անջատման խնդիրներ են, իսկ սրանց՝ անորոշի ուղիղ ձևերով տարբերակները (*պատրաստվում է գնալ, խուսափում է հանդիպել*) մեկ միավոր են՝ բաղադրյալ ստորոգյալ: Այս մոտեցումը հստակորեն ձևակերպված է Ս. Գյուլբուդադյանի կողմից. Մ. Ասատրյանը շարահյուսության բուհական դասագրքում անորոշի ուղիղ ձևով այս կառույցների շարահյուսական դերի մասին որոշակի դիրքորոշում չի արտահայտում, սակայն ավելի վաղ հրատարակած մի աշխատության մեջ այդ կառույցները միանշանակորեն գնահատում է որպես բաղադրյալ ստորոգյալներ: Նա գրում է . «...«Ձգտում է ընդունվել», «Պատրաստվում է մեկնել», «Վախենում է ասել», «Ամաչում է ընդունվել» տիպի կապակցությունների մեջ անորոշ դերբայը զուրկ է հոլովի քերականական կարգից և դիմավոր բայի հետ կազմում է մեկ միասնական բաղադրյալ ստորոգյալ»⁹: Այսպես կոչված պարտավորական, կարելիական, անհրաժեշտական և այս կարգի եղանակային իմաստներ արտահայտող *պետք է, անհրաժեշտ է, կարելի է, հաճելի է, տհաճ է* և նման այլ ձևերի ու անհող անորոշ դերբայի կապակցություններում Մ. Ասատրյանը, հետևելով Աբեդյանին, դերբայը համարում է ենթակա, միադիմի կապակցությունը՝ ստորոգյալ¹⁰:

3. «Դիմավոր բայ + անորոշ դերբայ» կառույցի բոլոր իրացումները շարահյուսորեն վերլուծելի են՝ անկախ դիմավոր բայի սեռից և անորոշի հոլովական ձևավորումից (Ռ. Իշխանյան, Հ. Հարությունյան, Ա. Պապոյան և ուրիշներ)¹¹: Բնական է, որ ներգործական սեռի բային լրացնող անորոշը պետք է համարվի ուղիղ խնդիր, տրական և բացառական հոլովներով դրվածները՝ անուղղակի խնդիրներ, իսկ թե ինչ շարահյուսական պաշտոններ են կատարում «բացարձակ աներևույթը» կամ

⁷ Մ. Աբրահամյան և ուրիշներ, նշվ. աշխ., էջ 161:

⁸ Տե՛ս Մ. Ասատրյան, նշվ. աշխ., էջ 159, Ս. Գյուլբուդադյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, Եր., 1988, էջ 110:

⁹ Մ. Ասատրյան, Ժամանակակից հայոց լեզվի ձևաբանության հարցեր, հ. Բ, Եր., 1973, էջ 243:

¹⁰ Տե՛ս Մ. Ասատրյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, էջ 163:

¹¹ Տե՛ս Ռ. Իշխանյան, Արդի հայերենի շարահյուսություն, Եր., 1986, էջ 120-121, 220-221, Հ. Հարությունյան, Կառավարումը ժամանակակից հայերենում, Եր., 1983, էջ 196, Ա. Պապոյան, Ստորոգյալի ըմբռնումը հայ քերականագիտության մեջ, ԲԵՀ, 1992, հ. 2, էջ 118, Գ. Ներսիսյան, Հայերենի բաղադրյալ ստորոգյալի արդի ըմբռնումը, ԲԵՀ, 2002, հ. 2:

միայն դերբայառու դիմավոր բայերի լրացումները (*կարողանում է գնալ* տիպի), սովորաբար մնում է առկախ (Ռ. Իշխանյանը դրանք *անորոշ խնդիր* է կոչում): Մի բան հստակ է. այս տեսակետին հետևողները բացառում են կառույցը մեկ ամբողջական միավոր՝ ստորոգյալ համարելու վարկածը և փորձում են բերել հակադիր փաստարկներ: «Անորոշ դերբայով խնդիր (լրացում) պահանջող բայերը,- գրում է Հ. Հարությունյանը,- կարող են գործածվել ոչ միայն դիմավոր, այլև անդեմ ձևով, հետևաբար բացառվում է կառույցը բաղադրյալ կամ բարդ ստորոգյալ կոչելու հանգամանքը...., օրինակներ. *Առաջարկելով օգտագործել այն հասարակական նպատակների, Պատրաստվելով ընդունել մոտեցող նավին, Չուզենալով նրա մտորումները խանգարել, Աշխատելով զսպել բարկությունը՝ նա հարցրեց* և այլն»¹²: (Այս դրույթը հետագայում վկայակոչում է նաև Գ. Ներսիսյանը)¹³: Այսօրինակ հիմնավորումը, սակայն, տարակուսանք է հարուցում. չէ՞ որ բերվող դերբայական դարձվածները դիմավոր բայով կառույցների փոխակերպներ են: Նման մոտեցմամբ կարելի է ժխտել բաղադրյալ ստորոգյալի գաղափարն ընդհանրապես, քանի որ դրանց վերադիրները ևս փոխակերպման արդյունքում կարող են դառնալ անդեմ բայի լրացումներ (հմմտ. *Դարձավ ուսուցիչ – ուսուցիչ դառնալը, համարվում է ուսանող – ուսանող համարվող, նշանակվեց տնօրեն – տնօրեն նշանակված* և այլն): Նույնքան տարակուսելի է նաև հետևյալ պնդումը. «...Եթե **բայ + անորոշ դերբայ** կառույցը համարվում է մեկ միասնական բաղադրյալ ստորոգյալ, նախադասության մեկ անդամ, ապա անորոշ դերբայն առանձին հարցի չպետք է պատասխանի»¹⁴: Բայց չէ՞ որ բաղադրյալ ստորոգյալի վերադիրը նույնպես պատասխանում է առանձին հարցի. դարձավ բժիշկ – ի՞նչ դարձավ, աշխատում է որպես տնօրեն – որպես ի՞նչ է աշխատում, նրան ընկեր են համարել – ի՞նչ են համարել և այլն: Ի դեպ, Վ. Քոսյանը ևս դիմավոր բայի և հաջորդող անհող անորոշ դերբայի կապակցությունը շարահյուսական մեկ միավոր է համարում՝ դրանց միջև չտեսնելով խնդրառական հարաբերություն: «...Ուզում է մեռնել, փորձեց աշխատել այլևս սովորական բառակապակցություններ չեն, որտեղ դիմավոր բայն այլևս լրացյալ չի դիտվում, այլ երկուսը միասին շարահյուսական մի ամբողջություն են: ...Մակայն պետք է նշել, որ մի շարք բայերի մոտ անորոշ դերբայը հայցականաձև չի լինում, և տվյալ բայի մոտ անորոշ դերբայն այլևս բայական բաղադրյալ ստորոգյալի բաղադրիչ չէ, այլ ինքնուրույն խնդիր: Այսպես, գործածվում են մի կողմից՝ *շտապեց* կարծիք *հայտնել*, մյուս կողմից՝ *շտապեց* կարծիք *հայտնելու, ձգտում է* բարձր արդյունքների *հասնել* և *ձգտում է* բարձր արդյունքների *հասնելու* և այլն: Երկրորդ դեպքում դրսևորվում է բայական բառակապակ-

¹² Հ. Հարությունյան, նշվ. աշխ., էջ 193:

¹³ Տե՛ս Գ. Ներսիսյան, նշվ. աշխ., էջ 139:

¹⁴ Հ. Հարությունյան, նշվ. աշխ., էջ 206:

ցություն, որտեղ լրացյալ բառը հանդես է գալիս իր խնդրառական հատկությամբ (մինչդեռ առաջին տեսակի կառուցվածքում այն խնդրառական հատկություն չունի, կամ ինչպես հին քերականներից ոմանք էին ասում՝ խնդիրն արգելվել է)»¹⁵:

Ամփոփելով այս հատվածը՝ ուզում ենք նշել, որ մեզ ավելի համոզիչ ու տրամաբանական և ուսուցողական առումով էլ նպատակահարմար է թվում դիմավոր բայի և դրան հետադասված ուղղականաձև անհոդ անորոշ դերբայի կապակցությունը համարել շարահյուսական մեկ միավոր՝ ստորոգյալ (**բաղադրյալ** կամ **բարդ** անվանումը տվյալ դեպքում սկզբունքային չենք համարում): Այս դիրքում և այսպիսի ձևավորմամբ անորոշ դերբայը, կարծում ենք, դրսևորում է իր բայական բնավորությունը, պետք է ընդունի *ի նչ անել* հարցը: Միայն դերբայի հետ զուգորդվող բայերի դեպքում (*աշխատում է, կարողանում է, դժվարանում է, համաձայնում է, համարձակվում է, խորհուրդ է տալիս, հորդորում է* գնալ) անորոշի հոդով կամ թեքված ձևեր հնարավոր չեն, և կառույցի՝ մեկ ամբողջական միավոր համարելը հավանաբար այլընտրանք չունի: Տրական և բացառական հոլովներով, ինչպես նաև հոդ ունեցող ուղղականաձև անորոշ դերբայների և դիմավոր բայերի կապակցությունները (*սկսում է նվազելը, պարաստվում է մեկնելու, հրաժարվում է խոսելուց, իրավունք ունի արտահայտվելու* և այլն) շարահյուսորեն վերլուծելի են. անորոշ դերբայը խնդրի կամ հատկացուցչի պաշտոն է կատարում, կարող է պատասխանել նաև *ի նչ(ը), ի նչի(ն), ի նչից* հարցերին՝ դրսևորելով իր անվանական բնավորությունը: Մրան կարող է նպաստել նաև անորոշի՝ դիմավոր բային նախորդող դիրքը (*նկարել (ի նչ) է սիրում*). շարադասության փոփոխությունը տվյալ դեպքում շարահյուսական նշույթի արժեք ունի: Երևի ճիշտ կլինի նման մոտեցումով գնահատել նաև *պետք է, անհրաժեշտ է, հնարավոր է, կարելի է, հաճելի է, ցանկալի է + անորոշ դերբայ* կապակցությունները՝ դիտարկելով դրանք որպես միակազմ նախադասություններ: Այս դեպքում էլ անորոշ դերբայի հոդով կիրառությունները (*խոսելն անհրաժեշտ է, ինձ պետք է քո գնալը* և այլն) միանշանակորեն ենթակայի պաշտոն են կատարում, մինչդեռ այդպիսիք չեն կարող համարվել դրանց հետադաս անհոդ կիրառությունները. այստեղ ևս անորոշը գերազանցապես իր բայական բնույթն է դրսևորում: Ասվածը կարող է հիմնավորվել թեկուզ և նրանով, որ այս դիրքում հանդես եկող բազմակի անորոշ դերբայները կապվում են եզակի թվով դիմավոր բայերի հետ, ինչը հակասում է ենթակայի և ստորոգյալի թվային համաձայնության կանոնին (հմմտ. *մի կողմից՝ Անհրաժեշտ է տեսնել նրան և վերցնել գրքերը, Կարելի է գնալ և անձամբ համոզվել, մյուս կողմից՝ Բնձ անհրաժեշտ են քո ներկայանալը և ելույթ ունենալը, Նրա նվազելը և երգելը հաճելի էին մեզ*):

¹⁵ Վ. Քոչյան, Ժամանակակից հայերենի բառակապակցությունները, Եր., 1975, էջ 461:

Ինչևէ: Այժմ ժամանակն է անդրադառնալ քննության առարկա կառույցի գնահատման վերևում արդեն հիշատակված մյուս հայեցակետին, որն ավելի շատ ոճաբանության ոլորտին է առնչվում: Խոսքը վերաբերում է բացարձակ աներևույթին տրվող գնահատականներին ժամանակակից հայերենի շարահյուսական նորմի (կանոնի) դիրքերից:

Նախընթաց շարադրանքում վկայակոչված աշխատությունների մեծ մասում, անկախ կառույցի քերականական – կառուցվածքային բնութագրումներից, լռելյայն կամ հատուկ շեշտադրմամբ ընդունվում է հայերեն խոսքի մեջ դրա գործածության մեծ հաճախականությունը, բերվում են բազմաթիվ օրինակներ հայ դասական և ժամանակակից գրականությունից, նշվում է դիմավոր բայերի հետ անորոշի ուղղականաձև կիրառությունների գնալով ավելի տարածվելու միտումը: Հ. Հարությունյանը բերում է նաև վիճակագրական տվյալներ. «Պատրաստվել բայը (նաև նույնարմատ *պատրաստ* ածականը) առնում է տրականով լրացում (քննության, քննելու, ելույթի, ելույթ ունենալու, վազելու, վազքի): Մեր 18 օրինակներում այն հավասարաչափ առել է անորոշ դերբայի ուղղական և տրական հոլովներ: Բայ+անորոշ դերբայ կառույց պարունակող 458 նախադասություններից միայն 56-ում է, որ անորոշ դերբայն առնված է տրական և բացառական հոլովներով, այսինքն՝ հարաբերությունը 402/56 է: ...Տարբերակային ձևեր ունեցող բայերը գոյականով լրացում առնելիս կանոնավորապես պահանջում են տրական և բացառական հոլովներ, սակայն երբ գոյականի փոխարեն գործածվում է անորոշ դերբայ, հոլովառությունը տալիս է տատանումներ՝ հոգուտ ուղղականի: Նշանակում է, սա նկատելի միտում է»¹⁶: Այս միտումը Հ. Հարությունյանը բացատրում է համաբանության գործոնով. «Դա լեզվում գործող մի օրինաչափության արտահայտություն է, այն է՝ միօրինակության ձգտման, նմանակության: Քանի որ անորոշ դերբայի ուղղականով լրացումներ առնող բայերի քանակը բացարձակորեն շատ է տրականով և բացառականով լրացումներ առնող բայերից, ուստի նմանակությամբ ոչ ուղղականով լրացում առնող բայերի լրացումն էլ առնվում է ուղղականով, ուղիղ ձևով»¹⁷: Սա տրամաբանական փաստարկում է, թեև քերականական այլ աշխատանքներում անորոշի ուղղականաձև կիրառությունները (սպասելի տրականի կամ բացառականի փոխարեն) համարում են օտար լեզուների (հիմնականում ռուսերենի) կամ գրաբարի ազդեցության հետևանք: Այս տեսակետը ձևակերպել է Մ. Աբեղյանը անցյալ դարասկզբին և կրկնվել հետագա հեղինակների կողմից. «Անորոշ դերբայն իբրև բայանուն իր հոլովով կախված է խնդրառու բառից. բայց երբ այս դերբայն անհող է, հաճախ տրական և հայցական հոլովներն իրար հետ շփոթվում են գրաբարի և օտար լեզուների ազդեցությամբ: Իբրև ընդհանուր կանոն պետք է իմանալ, որ անո-

¹⁶ Հ. Հարությունյան, նշվ. աշխ., էջ 204:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 206-207:

րոշ դերբայը նույն հոլովով է դրվում, ինչ հոլովով որ դրվում է ոչ-դերբայ խնդիրը...»¹⁸: Սա թերևս ներդաշնակում է Աբեղյանի՝ անորոշ դերբայը գոյական համարելու տեսակետին: Այսօրվա լեզվական վիճակը, այնուամենայնիվ, թույլ է տալիս արձանագրել, որ Աբեղյանի նշած «ընդհանուր կանոնից» շեղումներն այնքան են տարածված, որ հիմք կարող են դառնալ մի այլ օրինաչափության հաստատման: Դա այն է, որ, անկախ օտար ազդեցության գործոնից, անորոշի ուղղականաձև կիրառությունները խորթ չեն հայոց լեզվի ոգուն և կառուցվածքին, դրանցում գերակշռում է անորոշի բայական էությունը, ինչը հատուկ է նաև ռուսերենին և այլ լեզուների: Հայերենի անորոշ դերբայը յուրահատուկ է նրանով, որ հավասար չափով ունի նաև անվանական բնույթ՝ արտահայտված առաջին հերթին հոլովի քերականական կարգի միջոցով: Բացարձակ աներևույթի լեզվական էությունն այս առումով բավական հիմնավոր մեկնաբանության է արժանացել Մ. Ասատրյանի հիշյալ ուսումնասիրության՝ անորոշ դերբային նվիրված հատվածում: Որոշակի թերահավատություն արտահայտելով բացարձակ աներևույթի գոյությունը հայերենում օտար լեզուների ազդեցությամբ բացատրելու արեղյանական դրույթի նկատմամբ՝ լեզվաբանը անորոշի ուղիղ և թեք ձևերով կառույցները համարում է շարահյուսական համանիշներ, բերում է տասնյակ բնագրային օրինակներ և բացարձակ աներևույթի մասին էլ գրում է. «...հենց այն բանը, որ նա (բացարձակ աներևույթը – Լ. Թ.) իր հոլովական ձևով կախված չէ խնդրառու բառից, նշանակում է նրա մեջ սուկ դրսևորված է գործողության, ընթացքի իմաստ. անորոշ դերբայն այդ դեպքում չի արտահայտում բայանվանական նշանակություն, հետևաբար և նրա մեջ չկա առարկայական իմաստ: Բացարձակ աներևույթը իր այս էության, այսինքն՝ բայական էության համապատասխան՝ պատասխանում է միայն *ի՞նչ անել* հարցին, բայց ոչ երբեք *ի՞նչ* հարցին, օրինակ՝ նա ձգտում է *ի՞նչ անել* – ընդունվել, պաշտպանել, դաստիարակել, հասնել. Ամաչում է *ի՞նչ անել* – ասել, խոստովանել, հանդիպել, տեսնել, և այլն»¹⁹: Թե՛ այս և թե՛ բացարձակ աներևույթի շարահյուսագիտական տարբեր աշխատություններում եղած նկարագրությունները, կառույցի համատարած գործածությունը գրողների, մտավորականության խոսքում արդյոք հիմք չեն տալիս ասելու, որ գործ ունենք հայերենի շարահյուսական կանոնի մեջ արդեն իսկ արմատ նետած կառույցի հետ՝ անկախ իր «բնիկ» կամ «օտարածին» լինելուց: Այնուամենայնիվ, մասնագիտական գրականության մեջ արտահայտվել են և շարունակում են արտահայտվել տեսակետներ, թե բացարձակ աներևույթը հայերենին խորթ, սխալ և մերժելի կառույց է: Ստորև ներկայացնենք դրանցից մի քանիսը:

Հայերենագիտության մեջ ստորոգյալի մեկնաբանությանը նվիրված

¹⁸ Մ. Աբեղյան, նշվ. աշխ., էջ 469:

¹⁹ Մ. Ասատրյան, Ժամանակակից հայոց լեզվի ձևաբանության հարցեր, էջ 242-243:

իր մի հոդվածում Ա. Պապոյանը, առարկելով Վ. Առաքելյանի կողմից բարդ ստորոգյալ համարվող միավորի ըմբռնմանը, գրում է. «...Այսպես «Անգոր էր հասկանալ» և «Ուրախ եմ ծանոթանալ» նախադասությունները համարված են ամբողջովին մեկական բարդ ստորոգյալներ, մինչդեռ սրանք սխալ խնդրատության հետևանք են. պետք է լինեն «Անգոր էր հասկանալու» և «Ուրախ եմ ծանոթանալու», այսինքն՝ սովորական բաղադրյալ ստորոգյալներ (*ուրախ եմ, անգոր էր*)՝ համապատասխան լրացումներով՝ դրված անորոշ դերբայի սեռական-տրական հոլովով:

Ինչ վերաբերում է բերված բնագրային վկայություններին (Շիրվանզադեից ու Շաթիրյանից), թեև դրանք տարածված են, սակայն ակնհայտ օտարաբանություններ են, ռուսերենից պատճենման արդյունք (*рад познакомиться*), ուստի և մերժելի են: **Բնավ կարիք չկա դրանք օրինականացնել, վրան էլ տեսություն մշակել**»²⁰ (ընդգծումը մերն է – Լ. Թ.): Քաղվածքի վերջին նախադասությունը ընդգծեցինք ուշադրություն հրավիրելու համար այն փաստի վրա, որ հենց այստեղ էլ մեծարգո լեզվաբանն ինքը գործածել է իր իսկ մերժելի համարած «օտարաբան» կապակցությունները (*կարիք չկա... օրինականացնել... մշակել*), այնքան սովորական են դրանք հայերեն խոսքում:

«Հայ լեզուն և մեր խոսքը» գրքում, որ արևելահայերենի շատ օգտակար գործնական մի ուղեցույց է, Պ. Բեդիրյանը բացարձակ աներեվույթի գործածությունը համարում է «մեղանչում հայերենի օրենքի դեմ», և ավելացնում, որ «...մեղանչումներն էլ շատ, շատ են, շատերի բանավոր ու գրավոր խոսքի մեջ»²¹: «Հետաքրքրականն այն է, - գրում է լեզվաբանը, - որ լեզվին անգամ վատ տիրապետող մեկը երբեք «աշխատանք հրաժարվել» կամ «պատասխան խուսափել» և այլն չի ասի: Բայց հենց որ *աշխատանք* գոյականի փոխարեն *աշխատել*-ն է գործածում կամ *պատասխան*-ի փոխարեն *պատասխանել*-ը, հայերենի օրենքի դեմ մեղանչում է»²²: Ահա հայ մամուլից քաղված տասնյակ այդ կարգի օրինակներից մի քանիսը. «*Լիազորված է երկու համալսարանների գործակցության հարցերով զբաղվել*», «Նա *համաձայն է* պաղեստինցիներին նաև մի շարք զիջումներ *անել*», «Երբեք *չի վախեցել* ճշմարտությունը խոսակցի երեսին *ասել*», «Սրբապղծություն կլինի...», եթե մենք *հրաժարվենք* մեր խաչը *կրել*» և այլն: Բոլորն էլ միանշանակ սխալ է համարում և այդ կարգի սխալներից խուսափելու գործնական միջոցներ է առաջարկում. «...Եթե բայի հետ *ինչի՞ց* հարցն եք տալիս, ուրեմն նրա կողքին *-ելուց, -ալուց* ձևը (անորոշ դերբայի բացառականը) դրեք», «...Եթե բայի հետ *ինչի՞ն* հարցն եք տալիս, ուրեմն նրա կողքին *-ելու, -ալու* ձևը (անորոշ դերբայի տրականը) դրեք»²³: Խնդրառական օրինաչափությունն, իհար-

²⁰ Ա. Պապոյան, նշվ. աշխ.:

²¹ Պ. Բեդիրյան, Հայ լեզուն և մեր խոսքը, Եր., 1999, էջ 131:

²² Նույն տեղում:

²³ Նույն տեղում, էջ 135:

կե, ստույգ ներկայացված է, բայց հանիրավի անտեսված չէ՞ արդյոք անորոշ դերբայի բայական էությունը (*ի՞նչ անել* հարցն առնող):

Այս մոտեցումը իր արտահայտությունն է գտել նույնիսկ դիմորդներին հասցեագրվող շտեմարանում (բարեբախտաբար քննական թեստեր չի թափանցել). ահա այդպիսի առաջադրանքի օրինակ.

«4. Ո՞ր նախադասության մեջ խնդրառության սխալ կա»: Հարցի ճիշտ պատասխան է համարված հետևյալը. «*Մենք խուսափում էինք նրան որևէ հարց տալ, որովհետև համոզված էինք, որ կխաբի*»²⁴:

Բացարձակ աներևույթի գործածությունը հայերենի համար անթույլատրելի շեղում է համարում նաև հարցին առնչվող ամենաթարմ հրապարակման հեղինակ Դ. Սաքայանը: Կառույցի տարածված լինելը նա բացատրում է մեզանում լեզվաբանական գիտության թերացումով: «Բավական է մի հայացք նետել մեր լեզվում բայերի արժույթների իրացման այսօրվա եղանակներին, և կհամոզվենք, թե որքան ետ է մնացել մեր կիսաբանական լեզվաբանությունը»,²⁵ - գրում է նա: Հետաքրքիր է, որ իր կողմից եղանակավորող անվանվող բայերի (*ուզում եմ, կարող(անում) եմ, սկսում եմ* և այլն) և անորոշ դերբայի կապակցությունները նա բաղադրյալ ստորոգյալ է համարում. անորոշն այստեղ խնդիր չի համարվում և պատասխանում է միայն *ի՞նչ անել* հարցին, իսկ որպես բացարձակ աներևույթ (ինքն այս տերմինը չի գործածում) հանդես եկող անորոշի ճիշտ ձևը որոշելու համար իբրև ստուգիչ հարց ընդունվում է միայն *ի՞նչ-ը (ինչի՞ց է նա հրաժարվում – նա հրաժարվում է ծխելուց)*. *ի՞նչ անել* հարցն այս դեպքում, չգիտես ինչու, բացառվում է: Համենայն դեպս մենք համաձայն չենք Դ. Սաքայանի այն եզրահանգմանը, թե «...պարզորոշ է, որ այսօր «պատրաստ եմ գնալ» տիպի նախադասությունները հայոց լեզվի տրամաբանության մեջ որևէ հենարան չունեն»²⁶:

Կարևոր ենք համարում անդրադառնալ հոդվածի հեղինակի ևս մի նկատառման: «Սխալների այս անսանձ տարածումը,- գրում է նա,- ավելի է խորացնում այն անջրպետը, որ առանց այն էլ գոյություն ունի մեր լեզվի երկու ճյուղերի՝ արևելահայերենի և արևմտահայերենի միջև լեզվական որոշ մակարդակներում: Այս անգամ կարծես հերթը հասել է շարահյուսությանը...»²⁷: Բացարձակ աներևույթի կիրառության մա-

²⁴ «Հայոց լեզու և գրականություն, 2012 թ. պետական ավարտական և միասնական քննությունների շտեմարան», մաս 4, էջ 101:

²⁵ Դ. Սաքայան, Խնդրառության մի քանի հարցեր, Ջահուկյանական ընթերցումներ, Եր., 2014, էջ 180:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 181-182: Ի դեպ, մենք համամիտ ենք Դ. Սաքայանի հետ, երբ նա նույն հոդվածի երկրորդ մասում անդրադառնում է *որպեսզի* շաղկապի օտարաբան կիրառություններին (*ուզում եմ, որպեսզի... կարևոր է, որպեսզի...* և նման կառույցներում): Սակայն կարծում ենք, որ սրանք իրենց կիրառության ոլորտի առումով (տարածված են հատկապես մամուլում և քաղաքական գործիչների խոսքում) համեմատելի չեն բացարձակ աներևույթի հետ, մնում են որպես լեզվական կանոնի կողմից առայժմ գոնե չյուրացված և լեզվական ցածր ճաշակի արտահայտություններ են:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 185:

սին այսպիսի պնդում անելը հավանաբար ճիշտ չէ. այս կառույցը հավասարապես, գուցե և ավելի մեծ չափով, տարածված է նաև արևմտահայերենում (և այս դեպքում բնականաբար ավելորդ է խոսել ռուսերենի ազդեցության մասին): Ահա մի քանի օրինակ Պարոնյանից. «Խորեն չուշացավ հայտնել, թե յուր ծնունդովն բանաստեղծ մ' ալ ավելցավ ազգին և ոչ թե փորձանք» (Երկեր, Եր., 1969, էջ 22 «Երբեք նպատակ ունեցած չենք ո՛չ փափուկ ստամոքսի տեր ընթերցողներուն մարտողությանը ծառայել և ո՛չ ալ քիչ կերակուր ուտողներուն ախորժակը բանալ» (էջ 21), «Ինք ամեն ճիգ կըստիեր դներու գոյությունը հաստատել յուր գոյությամբը» (էջ 49), «Կնքահայրն, որ վարժված էր զավակին տալ ինչ որ ուզեր, չհամարձակեցավ սանին խնդիրքը մերժել» (էջ 96), «Ըստ քաղաքավարության ոչ ոք իրավունք ունի բողոքել իրեն ուղղված այն հայեությունաց դեմ, որք առաջին ձայնով չեն երգվի», «Կիներեն շատերն այն ատեն միայն կհագվին, երբ դուրս ելնել կամ հյուր ընդունիլ հարկ ըլլա» (էջ 12), «Եթե երբեմն բամբասանք ընել պետք ըլլա՝ խիստ քաղաքավարությամբ կը վարվին» (էջ 12) և այլն: Ավելորդ չէ նշել նաև, որ արևմտահայերենում տարածում ունի անորոշ դերբայի ուղղականաձև կիրառությունը նպատակի պարագայի պաշտոնով, մի բան, որ արևելահայերենում սակավադեպ է և ոչ նորմատիվ: Օրինակ. «Հոովմեն հոս դրկված էր մոլորյալ և հերետիկոս քրիստոնյաները համոզել, որ ս. պապին հողաթափը համբուրեն» (49), «Եվ ալիք մը թևը բացած կը վազե / գրկել ափունքն իդձիս ոսկե ավազե» (Մեծաբենց):

Առարկելի է նաև մի այլ հրապարակման մեջ տեղ գտած այն դիտարկումը, թե անորոշի ուղղականաձև կիրառությունները հատուկ են ռուսական կրթություն ունեցողների խոսքին²⁸: Ուզում ենք բերել ևս մի քանի օրինակներ, որոնց հեղինակների (Հ. Թամրազյան, Վ. Փափագյան) հայոց լեզվին անթերի տիրապետելու փաստը կասկած չի կարող հարուցել. «Թումանյանը ձգտել է բնականի սահմաններում պահել երեխայի հոգեբանությունը, հայացքն ու միտքը», «...Նա ձգտում է պատկերին հաղորդել շարժուն երանգ, տողերին տալ կենդանի, ապրող տարերքի շունչը»²⁹, ընդհանրապես «ձգտել» բային զուգադրվելիս անորոշը գրեթե առանց բացառության ուղղականաձև է կիրառվում :

«Հանդիսատեսը ի բնե հակամետ է սեփականացնել իր պաշտամունքի առարկային, որով ցանկալին դառնում է սովորական»³⁰ «Մարդն անգոր է կատարվածը դարձնել չկատարված» (ն. տ., 44), «Մարդկային անթիվ զգացմունքների շարքում սերն է միայն, որ ընդունակ է արտահայտվել առանց խոսքի» (ն. տ., 90), «Երբ տարիների վայրէջքը ոտք դրած մի կին շատ բնական ցանկություն ունի ամեն միջոցով կառչել իրենից հեռացող երիտասարդության փեշերից, ներելի է», «Եթե

²⁸ Տե՛ս Հ. Զաքարյան, Բացարձակ աներևոյթի և համանման կառույցների զուգաձևերը հայերենում, «Չափանշանական ընթերցումներ», Եր., 2007, էջ 86:

²⁹ Հ. Թամրազյան, Հովհաննես Թումանյան, Եր. 1995, էջ 100, 109 :

³⁰ Վ. Փափագյան, Աֆորիզմներ, Եր., 2003, էջ 85:

բախտի բերմամբ մի Եվայի թոռ *դատապարտված է անհաղորդ մնալ* ամուսնական կյանքին, թող իրեն օրհորդ կարծի...» (ն. տ., 100):

Այս և նմանատիպ բազմաթիվ այլ օրինակները, կարծում ենք, նույնքան բնական են այսօրվա հայերենում, որքան և սրանց՝ անորոշ դերբայի թեքված ձևերով տարբերակները: Երևի մասամբ բացարձակ աներևույթից խուսափելու չափազանցված ճիգի արտահայտություն են այն ոչ սակավաթիվ սխալները, որոնցում անորոշը տրականի ձևով է դրվում՝ ուղղականի փոխարեն (թույլ եմ տալիս գնալու (փխ. գնալ), պարտավորվում եմ ավարտելու (փխ. ավարտել) և այլն): Ահա մի օրինակ գիտական գեկուցումից. «...Նրանց արտոնել են առանց մաքսի առևտուր անելու, վերակացու ընտրելու»: Հետևյալ օրինակներն էլ քաղել ենք Ազգային ժողովի փոխխոսնակի խոսքից. «Պարո՛ն նախարար, շարունակե՛ք պատասխանելու», «Նախագահը խնդրել է վարչապետին շարունակելու իր պաշտոնավարությունը»:

Նման կառույցները, իրոք, խոտելի են և անհանձնարարելի, մինչդեռ «բացարձակ աներևույթը», ինչպես փորձեցինք ցույց տալ, չի հակասում արդի հայերենի կանոնին և պետք է ներկայացվի որպես բայական խնդրառության մի օրինաչափ դրսևորում:

Բանալի բառեր – *անորոշ դերբայ, բաղադրյալ ստորոգյալ, «բացարձակ աներևույթ», լեզվական նորմ (կանոն), խնդրառություն*

ЛЕОНИД ТЕЛЯН – *К интерпретации конструкции «личный глагол+инфинитив»*. – Конструкция «личный глагол+инфинитив» неоднозначно оценивается специалистами как с точки зрения её грамматической природы, так и в аспекте соответствия нормам современного армянского языка.

В статье рассматриваются различные подходы к интерпретации данной конструкции и предлагаются некоторые выводы и обобщения.

Ключевые слова: *инфинитив, сложное сказуемое, «абсолютный инфинитив», языковая норма, управление*

LEONID TELYAN – *On Various Interpretations of the Structure “Finite Verb+ Infinitive”*. – The article deals with the various interpretations of the structure “Finite Verb+Infinitive” in contemporary Armenological studies.

All the pros and contras discussed in a wide range of Armenological research works concerning the topic have been analyzed from the perspective of both its syntactic function and its correspondence to the normative usage.

Key words: *infinitive, compound predicate, “the infinitive absolute”, language norm, government*